

Doğumunun 300'üncü Yıldönümünde :

OSMANLI TARİHÇİSİ DIMITRIE CANTEMİR
(1673 - 1723)

Doç. Dr. Türkkaya ATAÖV

Dimitrie Cantemir («Kandemir» okunur) Türk tarihçileri için bilinmesi gereken biridir. On-sekizinci Yüzyıl Avrupası, Osmanlı tarihini onun çalışmalarından öğrenmiştir. Daha önemlisi, bu Romen bilim adamının On-sekizinci Yüzyıl Avrupa kültüründe özel bir yeri vardır. Türkiye'de yirmi-iki yıl kalmış olan bu zâtın kitapları ve notları hemen hemen bütün Avrupa dillerine çevrilmiştir. Bugün de dünya kültürüne büyük katkısı bulunanlardan biri olan UNESCO tarafından hakkında yayın yapılmakta olan bir araştırmacı ve bilim adamıdır. Cantemir, tabii ki, yalnız bir Osmanlı tarihçisi, ya da bir tarihçi değildir. Tarih, musiki ve dilbilim konularında çalışmaları ve yayınları vardır. O yüzyılda Osmanlıca'yı ve Türkçeyi en iyi bilenlerden, hele Avrupa'da en iyi bilen kişiydi.

Romanya Prensi Konstantin Cantemir'in oğluydu; 26 Ekim 1673'de Iasi'de Romen aristokrasisinin içine doğmuştu. Küçük yaşta, Lâtince, Yunanca ve Slavca öğrendi. Genç Prens eğitime İstanbul'da devam etti, Bizans kültürünü öğrenmek için Patrikhanedeki okula yazıldı. İstanbul'un o günkü bilim çevrelerinde İslâmî doktrini izledi. Osmanlı İmparatorluğu başkentinde aralıksız yirmi-iki yıl (1688-1710) kaldı. Romanya'nın bir parçası olan Moldavya'ya 1693'de bir kez gitti; bir de Türklerin 1697 Macaristan seferine katılmak için İstanbul'dan ayrıldı.

İstanbul'dayken tanıştığı bilginlerin ve san'atçıların arasında Aristoteles'i Türkçeye çevirmiş olan filozof, matematikçi ve gökbilimci Esat Efendi, Kur'an'ı yorumlayan Nef'ioğlu, şair ve musikişinas Rami Mehmet Paşa, saray ressamı Levnî Çelebi, Padua Üniversitesinde yetişmiş olan Alexandru Mavrocordat, Argoslu filozof Yakob Manos ve tarihçi Hrisant Notara vardı. Cantemir, İstanbul'da oturduğu süre içinde, Fransız elçileri Chateauneuf ve de Feriol,

Hollanda elçisi Collier ve Rus elçisi Piyotr Andreyeviç Talstoy ile devamlı temas halindeydi. Osmanlı Hükûmeti bu temasları engellemedikten başka, kolaylaştırmaktaydı da. Cantemir, Sultan Üçüncü Ahmed'in huzuruna da sık sık çıkmaktaydı. Tuhaftır ki, Osmanlı Sultanının sarayına musiki çalışmalarını sunmak için çıkıyordu. Fener'deki Rum çevreleriyle de sıkı-fıkı bir ilişkisi vardı. Kendi Boğaz'da bugün de o adla bilinen Ortaköy'de oturmaktaydı. İstanbul'da yaşamakta olan bir saray ressamı Cantemir'in yağlıboya portresini, işte, bu sırada, yapmıştı. Bu portrenin aslı, bugün, Rouen San'at ve Seramik Müzesindedir.

Divanul sau Gîlciava înteleptului cu lumea sau Giudetul sufletului cu trupul (Divan ya da Akıllı Adamın Dünya ile Mücadelesi ya da Ruhun Vücutla Mücadelesi) 1698'de doğum yeri olan Iaşi'de Romence ve Yunanca olarak yayınlandı. Bu ilk kitabı Eflâk, Buğdan ve Erdel'den başka Yunanistan'da izlendi, Arapçaya çevrildi. Musiki teorisi üstüne bir çalışması uzun yıllar İstanbul'da bir ders kitabı gibi muamele gördü. **Istoria ieroglifica** (1705) Romen topraklarında geçmiş olan olayları alegorik bir perde altında veriyor, günün aristokrasisiyle alay ediyor, Osmanlı İmparatorluğunun yıkılacağına dair kehanette bulunuyordu.

Cantemir 1700'de yazdığı **Sacrosanctae scientiae indepungibilis imago** (Kutsal Bilimin Tanımlanamaz Görüntüsü) adlı kitabında evrenin anlatımını denedi. Bu çalışma, ileri sürdüğü görüşler açısından yazarın Padua Neo-Aristotelizmine yaklaşmakta olduğunu gösteriyordu. Bir yıl sonra ortaya çıkardığı **Compendiolum universae logices institutiones** (Mantıkî Temellerin Küçük Rehberi) adlı çalışmasında bir bilgi teorisi ortaya atmış, maddî dünyanın kökeni, mesafe ve zaman gibi fizik konularını ele almış, maddelerin unsurları gibi kimya sorunlarına dokunmuş, mantık problemleri ileri sürmüştü.

Cantemir hele bir yabancı için çok uzun bir süre İstanbul'da kaldıktan sonra, 1710'da Moldavya tahtına oturdu. 13 Nisan 1711'de de Büyük Petro ile Moldavya'nın bağımsızlığını sağlayacak bir anlaşma yaptı. Ne var ki, Temmuz 1711 Prut Savaşı Rus ve Moldavya kuvvetlerinin yenilgisiyle sonuçlanınca Rusya'ya gidip oraya yerleşmek zorunda kaldı. Orada da on-bir yıl kaldıktan sonra, 21 Ağustos 1723'de anavatanından uzakta öldü. Kemikleri ancak 1935'de getirtilerek, Iaşi'de Trei Ierahi Kilisesine gömüldü.

Cantemir'in bilim alanındaki genel çalışmalarından başka, tarih ve sosyoloji yazıları Avrupa'ya Osmanlı İmparatorluğunu o günkü sı-

nırları ile tanıtan güvenilir kaynaklardı. İmparatorluk çerçevesine Doğu Avrupa ve Romen toprakları da dahildi. On-dokuzuncu Yüzyılın başlarında «Şark» hakkında bilinenler yeni kaynaklarla besleninceye kadar Cantemir'in **Incrementa atque decrementa Aulae otomanicae** (Osmanlı İmparatorluğunun Yükselme ve Alçalma Tarihi) temel kaynak olarak kabul ediliyor. 1713-1716 yılları arasında yazılmış olan bu kitap Rusçaya (1721), İtalyancaya, İngilizceye (1734, 1756), Fransızçaya (1743), Almancaya çevrildi.

Cantemir rahatlıkla okuyabildiği Türkçe metinleri kullanmış oluktan başka, kendi kişisel gözlemlerinden de faydalanmış, siyasal gerçeklerin yanıbaşında, çeşitli kurumlar, kültür ve âdetleri de anlatmıştır. Bu çalışmasında bir tarih felsefesi kavramı da getirmiş, devletlerin, yeryüzündeki başka herşey gibi, bir yükselme ve düşme dönemleri olduğunu ve Osmanlı İmparatorluğunun da bu «doğal kanun»a uymak zorunda kalacağını ileri sürmüştü. Bu düşüncenin o güne göre yeni mi sayılması gerektiği, yoksa Lacroix ya da Marsigli yoluyla gelip, oğlu Antioh Cantemir elile onun yakın dostu Montesquieu'e mi (**Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence**) geçtiği tartışılabilir. Büyük devletlerin «devrevî» bir gelişme çizgisi izlediğini **Monarchiarum physica examinatio** (Doğal Felsefe Işında Kralların İncelenmesi, 1714) adlı çalışmasında da ileri sürdü. 1719'da Latince yazdığı ve 1722'de Rusçaya çevrilen **Curanus** Müslüman halkların dinsel görüşlerini, kültür ve eğitimlerini, âdetlerini veriyordu. İslâm uygarlığıyla ilgili olup Avrupa'nın okumuş çevrelerine sunulan ilk büyük çalışma buydu. İslâm dünyasının entellektüel ve san'at değerlerini ayrıntılı olarak sunmaktaydı. Aynı titizlik **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi** adlı kitabının sonuna koyduğu «İstanbul haritası»nda da görülmektedir. Cantemir haritada Bizans yapılarını Yunanca isimleriyle işaretlemiş, askerî kuruluşları göstermiş, meydanları belirtmiş, su kaynaklarını çizmiş ve önemli yapılara dikkati çekmiştir. Sağ alt köşeye de İstanbul'daki kendi sarayının resmini koymuştur. Bu yapı, Şark stilinde, dört katlı, bahçeli, önünden bir çay geçen zengin bir ikametgâhtır.

Bir şarkiyatçı olarak yaptığı başarılı çalışmalardan ötürü, 11 Temmuz 1714 tarihinde Berlin Bilimler Akademisine seçildi. Üyelik ber'atında şu sözler de yer almaktaydı : «İstanbul'da yirmi-iki yıl kalarak, Doğu dillerini öğrenmiş, Türklerin stiline uygun şiir yazmış, musiki bestelemiş ve Sultan, Vezir ve yüksek rütbelilerin sevgisini kazanmıştır.»

Cantemir, tabii ki, Romanya hakkında da yazdı. **Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae** (Moldavya'nın Eski ve Bugünkü

Durumu) ülkenin coğrafyasını saptadıktan sonra, siyasal kurumları, sosyal sınıfları, ordusu, adalet sistemi, malî özellikleri, Osmanlı Hükûmetiyle ilişkileri, halkın dili, edebiyatı, dini ve âdetlerini veriyordu. 1716'da Latince yazılmış olan bu eser Almancaya (Hamburg çevirisi, 1769; Frankfurt ve Leipzig çevirileri, 1771) ve Rusçaya (1789) çevrildi. Kitaba eklenmiş olan Moldavya haritası bu toprakların ilk haritasıydı. Oğlu Antioh tarafından sonra Paris'e getirilmiş ve Fransız coğrafyacısı d'Anville tarafından bir kopyası yapılmıştı. Bu kopya, bugün, Paris'te Bibliothèque Nationale'dedir.

Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor (Romalılar, Moldavyalılar ve Valaçyalıların Eski Kökenlerine Dair Kronikler) Roma İmparatoru Trajan'dan sonra üç bölüm olan Romanya illerinin kroniklere göre tanımını yapmaktadır. Önce Lâtinçe yazılmış ve Cantemir'in ölüm tarihi olan 1723'de Romencesi de tamamlanmıştır. Bu çalışma Romenler arasında ulusal bilincin ayakta tutulmasında etkili oldu. Daha önce hazırlanmış 150 kadar çalışmaya ve on-bir dildeki belgelere dayanan bu araştırma Romenlerin ortak Lâtin kökenini, Avrupa tarihindeki yerlerini, siyasal sorunlarını ortaya koyuyordu. «Erdel Okulu» diye bilinen ulusçu akıma yol açan tarih ve filoloji araştırmalarına yeni bir hız kazandıran bu kitap oldu.

Ona gelinceye kadar Avrupa kültürüne katkıda bulunmuş olan Romen bilginleri de yok değildi. Gene bir prens olan Reago Basarab'ın siyasal ve eski bir çalışması Yunancaya çevrilmiş, Petru Cercel'in yazıları İtalyan ümanistlerinin takdirini kazanmış, tarihçi Miron Costin Leh dilinde kitaplar yazmış, Cantacuzino ve Nicolae Milescu yabancı bilginlerle devamlı görüş ve bilgi alışverişinde bulunmuştu. Cantemir'de, bu öncekilerde görülmeyen ölçüde bir belge çalışması, ansiklopedik bilgi ve daha derine inen inceleme yeteneği vardı.